

Historie novoborské muniční výroby

(2. část)

Autor: Marcel Pištěk

Základním zdrojem informací pro vytvoření 2. části byly materiály ze Státního oblastního archivu v Litoměřicích, Archivu bezpečnostních složek v Brně, podnikového archivu ZPA, n. p. Nový Bor, internetu, historických a odborných publikací. Zdroje informací, názvy publikací a internetové stránky budou průběžně uváděny v dokumentu.

Zvláště chci poděkovat všem pamětníkům, se kterými jsem se osobně sešel a kteří mi poskytli informace o historii Nového Boru a místní muniční výrobě. Jedná se především o tyto osoby:

- **Jaroslav Hloušek** – ve vojenské a civilní výrobě pracoval od roku 1942, nejprve na pozici soustružníka a potom jako technolog výroby,
- **Vladislav Jindra** – historik a kronikář města Nový Bor,
- **Miloslav Smetana** – po válce pracoval ve vojenské a civilní výrobě jako technolog výroby,
- **Zdenek Pražák** – ve vojenské a civilní výrobě pracoval od poloviny 70. let,
- **Otto Pfeifer** – ve vojenské a civilní výrobě pracoval nejprve jako nástrojář a potom jako konstruktér,
- **Tadeáš Zatloukal** – po válce pracoval ve vojenské a civilní výrobě jako technolog výroby.

V tomto článku se objevují kopie originálních fotografií a dokumentů, které neslouží k propagaci nacismu, ale jako doklad k prokázání reality tehdejší doby.

Znovuobnovení válečné výroby v Boru

Postupem Německa na západní frontě a krátce nato otevřením fronty východní vzešel požadavek na zvýšení válečné výroby. Německo svými podniky nedokázalo pokrýt potřebu zásobování obou front. Tyto nedostatky velkou měrou zajišťovaly zbrojní podniky spřátelených, okupovaných a paradoxně i neutrálních zemí. Velmi často byli do jejich vedení dosazeni Němci nebo německy mluvící obyvatelstvo. Měl-li podnik židovského majitele, byl odstraněn a majetek mu byl odebrán nebo za neodpovídající cenu odkoupen.

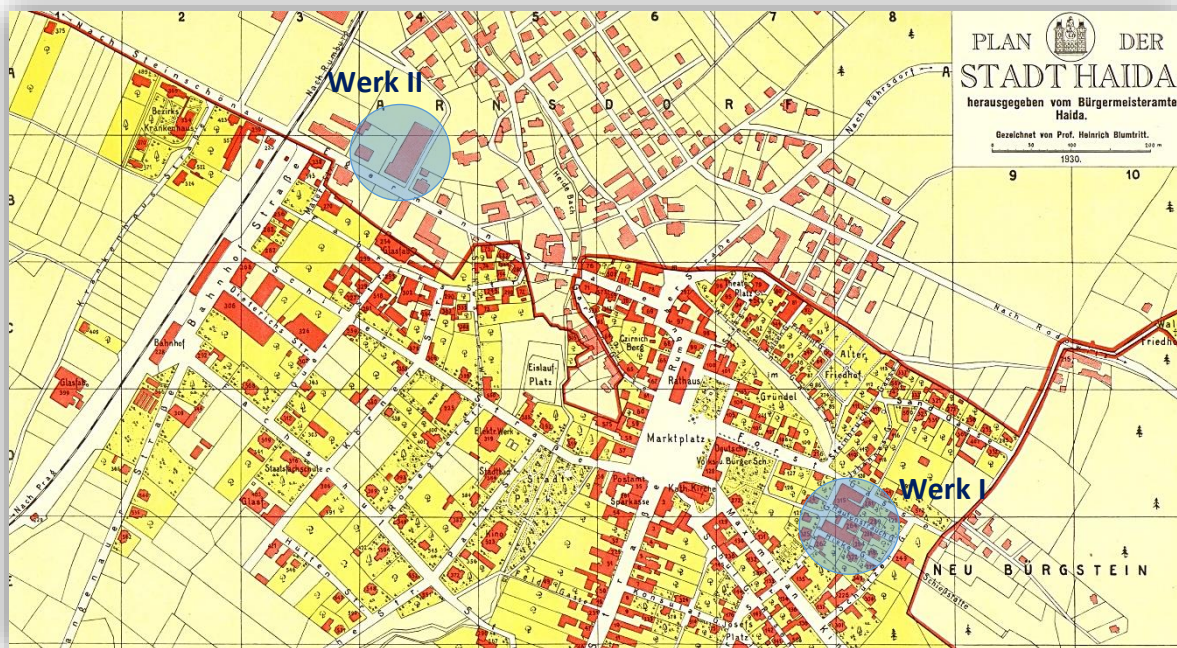
Příkladem je švýcarská společnost Tavannes Watch Co. z města Le Locle, která byla v meziválečném období čtvrtá na světě v produkci hodinek. Její dceřiná společnost TAVARO S. A. produkovala před válkou dělostřelecké zapalovače vlastní konstrukce a dodávala je do celé Evropy. V roce 1940 byli jejich židovští majitelé donuceni k odprodeji svých akcií Němcům. Ti posléze zřídili výrobu zapalovačů německé konstrukce, kterých se vyrobilo do konce roku 1944 kolem 1,7 mil. kusů.

Ne jinak tomu bylo i na území bývalého Československa (Protektorát Čechy a Morava a Sudety). Nejvýznamnějšími protektorátními zbrojními podniky byly Škodovy závody v Plzni (Škodawerke in Pilsen) a Zbrojovka Brno (Waffenwerke in Brünn). Zbraně a munice vyráběly po celou dobu války až do osvobození. V průběhu roku 1941 nutily nacistické špičky přeorientovávat na válečnou výrobu stále více podniků. V prosinci 1941 byl Hitlerem vydán výnos o zjednodušení a zefektivnění zbrojní výroby. Ten v konečném důsledku znamenal likvidaci mírově orientovaného průmyslu a převedení uvolněných pracovních sil do podniků důležitých pro vedení války nebo na frontu. Příkladem byla Továrna na čerpadla bratrů Sigmundových v Lutíně. Do vedení společnosti byli dosazeni Němci a v podniku byla zřízena masivní válečná výroba. Majitel Ing. Jan Sigmund byl za války popraven.

Rozdílný (aktivní) přístup měli sudetští Němci. Počátkem 40. let se na území bývalých Sudet postavilo mnoho podniků, často „na zelené louce“, jejichž hlavním úkolem byla válečná výroba. Samozřejmě s předpokladem toho, že se po skončení války přeorientují na civilní výrobu. K plnění úkolů byly kromě kmenových zaměstnanců a nuceně nasazených použiti zajatci a nezřídka vězni

koncentračních táborů. Ubytování byli poblíž výroben, v provizorně zřízených táborech s ozbrojenou stráží. Až fanatická loajalita sudetských majitelů vedla k tomu, že se výroba nezastavila ani po Hitlerově sebevraždě.

Podnikání Rachmannů bylo stejné. Zkušenosti s přechodem na vojenskou výrobu, s možností nemalého profitu, získali už během 1. světové války. Odkoupením objektů bývalé sklárny v Boru (za války **Werk II**) a bývalé Preidlovy přádelny v České Kamenici (za války **Werk III**) **se přeorientovali na muniční výrobu**. Jak už jsem uvedl v 1. části, počátkem 40. let přešla původní provozovna (za války **Werk I**) ze sklářské výroby na výrobu válečnou. Vyráběly se zde komponenty pro vojenskou techniku a příslušenství k ní (světlomety, hustilky, měřiče pneumatik apod.). Bohužel se mi nepodařilo získat

podrobný výpis výrobního sortimentu, protože archivní materiály shořely nebo byly ke konci války zničeny. Informace o válečné výrobě jsem získal od pamětníků. Podle nedávno dohledaných fotografií z prodejních internetových portálů **muniční** výroba v podniku Werk I probíhala. Podrobněji se jí budu věnovat v následující části Historie novoborské muniční výroby.

Kopie hlavičky faktury z civilní výroby

Zdroje informací získány v SOA v Litoměřicích a z publikace Rabštejnské údolí

Pracoviště Werk II – založení podniku a rekonstrukce stavby

Založení Werk II bylo realizováno už v roce 1940. Hlavní náplní byla výroba dělostřeleckých zapalovačů s mechanickým časováním systému Thiel-Krupp pro válečné námořnictvo (OKM – Oberkommando der Marine). Mezi další patřily zakázky pro OKH (Oberkommando des Heeres) a RLM (Reichsluftfahrtministerium). Podnik obdržel krycí označení **1 A Reichenberg 2** a otevřené **Rachmann Metallwerke, Inh. Wilhelm Rachmann, Haida** – válečný kód cxl.

Der Beauftragte für den Vierjahresplan
**Der Generalbevollmächtigte
für die Regelung der Bauwirtschaft**
Reichsminister Dr. Ing. Todt
GB 1095/41 g - Ia

Berlin M 8, den 22. April 1941
Pariser Platz 3 / Fernsprecher: 11 64 81
Berlin-Charlottenburg 2 / Fernsprecher: 39 54 11
Berliner Straße 4-9

Geheim!

Schnellbrief

Abdruck

An den
Herrn Reichsarbeitsminister
Hauptabteilung V
Berlin SW 11
Baarlandstr. 96

BF 11/17. Juli 1941
BZ 11/26.4.41.

V o r n a c h r i c h t

Betrifft: Kriegswichtige Bauvorhaben
hier: Um- bzw. Erneuerungsbau des Werkes II
Bauherr: Firma Rachmann Metallwerke in Haida Kreis
Böhmisches-Leipa
Bausumme: 168.500 Reichsmark.

Das obenangeführte Bauvorhaben ist als kriegswichtig an-
erkannt und unter der Kenn-Nummer
1 A Reichenberg 2
in die Verzeichnisse der kriegswichtigen Bauvorhaben auf-
genommen worden. Es wird im nächsten Nachtrag zu diesen
Verzeichnissen erscheinen.

Ich bitte Sie, das Landesarbeitsamt Sudetenland schon
jetzt mit den entsprechenden Weisungen zu versehen.

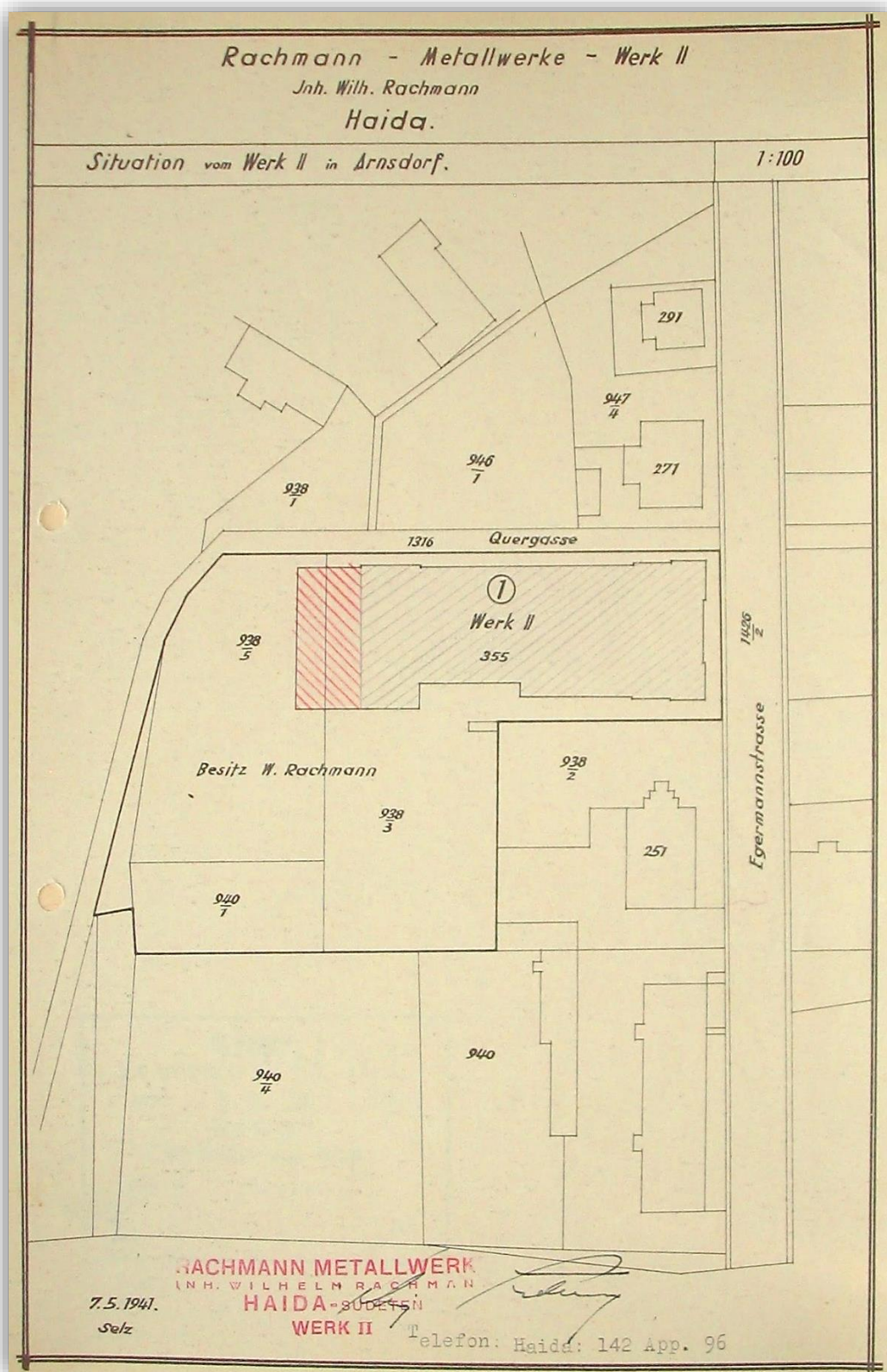
Im Auftrag
gez. Sander

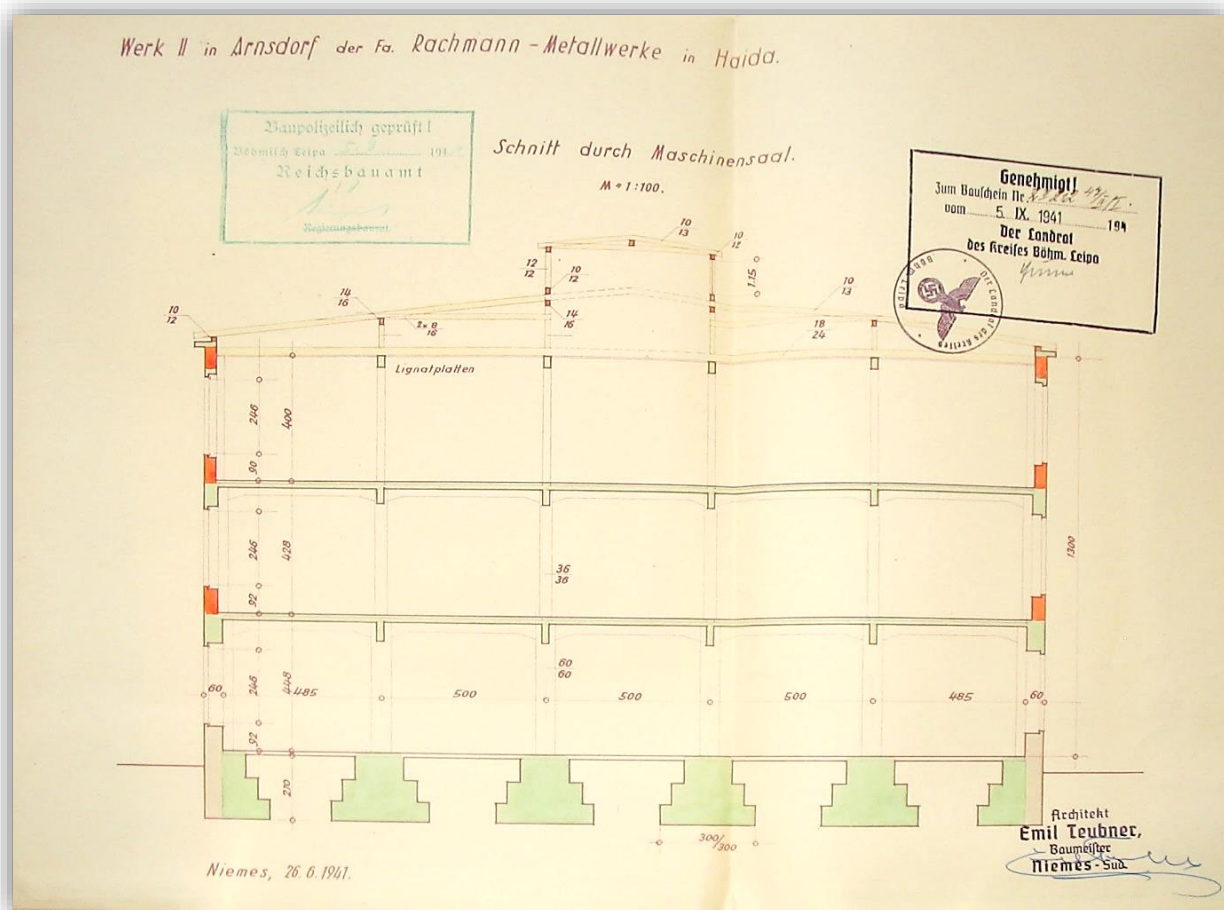
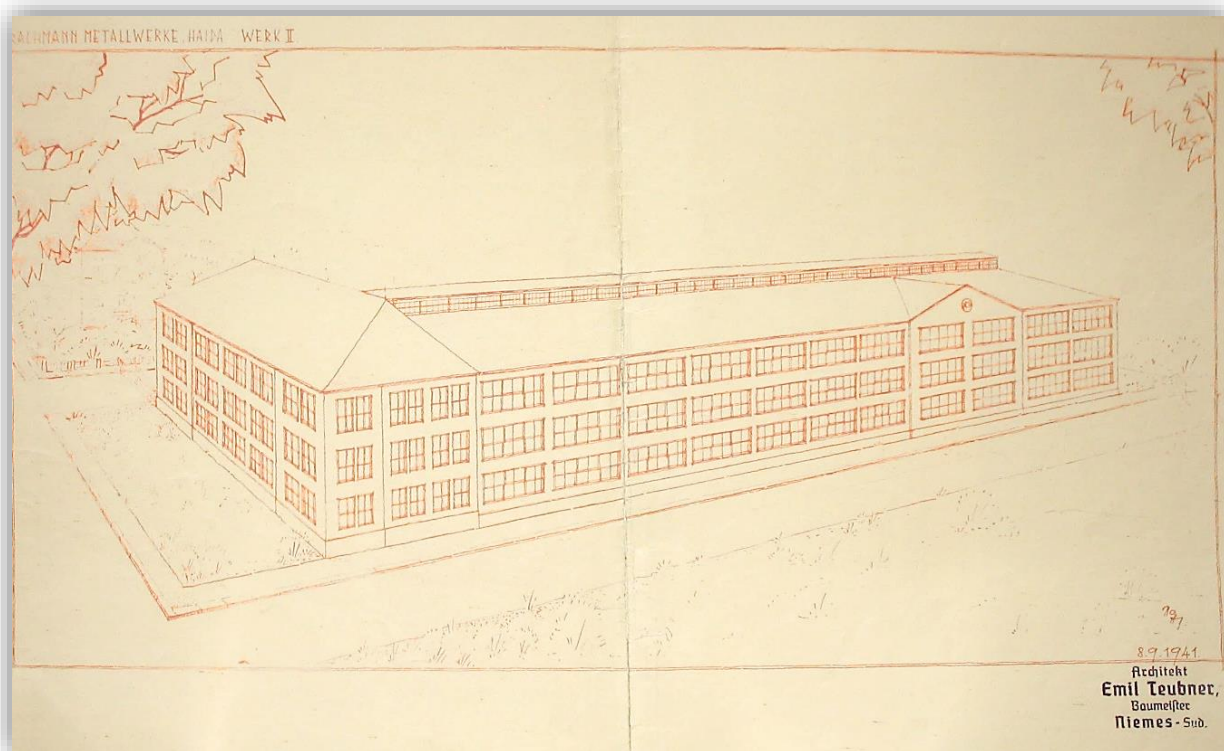
Abgefragt erhalten 7/5.41.

b.w.

Původní plánované náklady na odkoupení a přestavbu objektu bývalé sklárny činily 168 500 ŘM. Budova se nacházela na křižovatce ulic B. Egemannna (býv. Masarykova/Egermannstrasse) a Příčné (býv. Quergasse, zanikla jako součást bývalého podniku ZPA, n. p.). V době příprav a v počátcích přestavby to bylo na území městyse Arnultovice, pozemek č. 938/5.

Rekonstrukci objektu provedla firma stavitele a architekta Emila Hausmanna z Boru. Autorem projektové dokumentace byl architekt Emil Taubner z Mimoně. Podsklepená budova byla přestavěna na třípodlažní objekt s přístavbou zadní části. Tím se docílilo zvětšení objektu přibližně 4x. Jednalo se o cihlový objekt s nosnou železobetonovou konstrukcí a velkými okny a půdním prostorem, typický pro válečné podniky tohoto regionu.

V přední části objektu (směrem do Eggermannovy ulice) byly zřízeny kanceláře. V přízemí byly dílny s těžkými obráběcími stroji a lisy. V zadní části se nacházela kotelná, garáž a místnost pro recyklaci olejů. V 1. patře byly dílny s frézkami a dokončovacími stroji. Nad kotelnou a garáží byla nástrojárna.

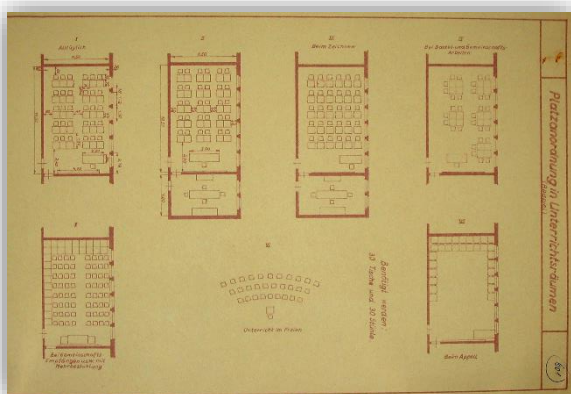
Zdroje informací získány v SOA v Litoměřicích

Dílny pro hodináře a místnosti pro měřicí techniku se nacházely ve 2. patře. Ve sklepe bylo vybudováno zázemí po osobní hygienu a menší podzemní protiletadlový kryt, určený pro vedení podniku.

Přestavba objektu v letech 1941-1942

V projektové dokumentaci se objevily i detaily zahrnující strukturu místností a dílen, rozložení nábytku v jednotlivých kancelářských a dílenských prostorech včetně jeho rozměrů.

Ještě během války se v objektu prováděly v závislosti na požadavcích výroby stavební úpravy. Podle informací pamětníků výroba v objektu byla zahájena v druhé polovině roku 1942. V budově se ale stále prováděla stavební činnost. Celková částka po finálních úpravách se vyšplhala na bezmála 250 000 Kč.

Zdroje informací získány v SOA v Litoměřicích

Werk II – materiální vybavení, dodavatelé a školitelé obsluh strojů

Produkce časovacích zapalovačů s mechanickým časováním (s hodinkovým strojkem) je náročná na přesnost výroby, kvalitu a spolehlivost výrobku a jeho materiální zabezpečení. Pro tento účel bylo do podniku dodáno více jak 800 kusů moderních obráběcích a tvářecích strojů. Okolo 90% z nich bylo pro přesné práce v jemnomechanické velkovýrobě. Jednalo se o dlouhotočné soustružnické automaty, revolverové soustruhy, poloautomatické a automatické frézy na ozubení, leštičky čepů apod. Samozřejmě k tomu patříčné nářadí a měřicí přípravky.

Od armádního velení Rachmannové dostali už v roce 1941 nabídku na odběr materiálu zabaveného z okupovaných zemí. Podle doložených fakturačních dokladů byly především nakoupeny stroje nové.

Hlavním dodavatelem strojů byla německá firma Hahn & Kolb ze Stuttgartu, po válce známá pod značkou INDEX. Mezi dalšími byly Wanderer-Werke A. G. a J. E. Reinecker A. G z Chemnitzu, Rockstroh-Werke z Heidenau nebo Pittler z Lipska. Z Protektorátu dodával soustruhy pro jemnou mechaniku J. Volman z Čelákovic. Velký objem zakázek zabezpečovaly též Fr. Piltz & Sohn, Ultra-Präzisionswerke, Helios, R. Stock & Co, Schmidt & Co a Staatl. Rüstungswerke.

792

RACHMANN METALLWERKE
INHABER: WILHELM RACHMANN
ARNSDORF-HAIDA
HEIDENAU / DEUTSCHLAND
WERK II

Haida, 13. 8. 1941 HR/MS

Reisebericht Heinz Rachmann am 12. 8. 1941 in Berlin

Vorsprache bei Herrn Ing. Krause und Ob.Baurat Handstein wegen Baugenehmigung. Diese ist auf den vorliegenden Merkblättern mit den notwendigen Materialanforderungen bis zum 16. 8. 1941 einzureichen mit einem Schreiben, dass der Bau für die O-Stufe beantragt wird.

Bei Maschinenbestellungen ist anzugeben: "Im Auftrage und Rechnung der Kriegsmarine - Rechnung 2-fach für RMH".

Herr Ob.Baurat Handstein regt an, möglichst den Austauschbau bei dem Zt. Z. S/30 durchzusetzen. Von besonderer Wichtigkeit wäre ein Besuch bei der Firma Deckel in München, die statt Bendel, elektrische Uhren verwendet. Massgebender Herr ist: Dipl.Ing. Deckel oder Ranf.

Wegen der schnelleren Lieferung der Messwerkzeuge für den Prüfraum ist die Dringlichkeitsbestätigung bei OKM einzureichen.

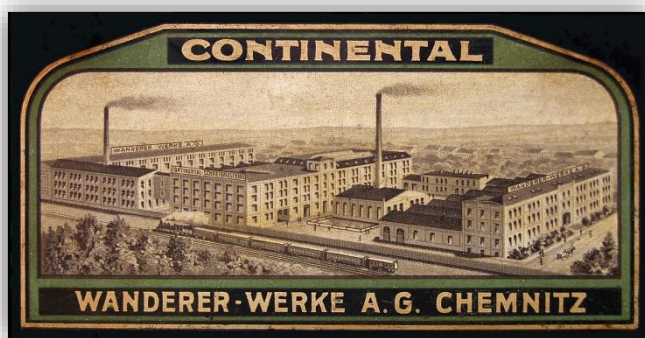
Für die Baubewilligung für das III. Kriegswirtschaftsjahr bringe ich gleich die gesamten Holzscheine mit.

Weiters ist die Möglichkeit vorhanden, russische Maschinen zu bekommen. Diese sind jedoch vorläufig von dem Bevollmächtigten der Maschinenproduktion beschlagnahmt und Vorhand darauf hat die Luftwaffe. Ich habe mir in meinen Notizen die Maschinen angemerkt, für die wir evtl. Verwendung hätten. Wir bekommen darüber von Krause Bescheid.

Gollmer. Mit diesem besprach ich die weiteren Zuweisungen und haben wir lediglich Schwierigkeiten bei Beschaffung von Rundschleifmaschinen und dem Lehrenbohrwerk. Ich sehe im Moment keine Möglichkeit die Maschinen rascher zu bekommen, als über OKH und müssen wir eben weiteren andere Möglichkeiten suchen.

Besuch bei Dipl. Ing. Rehm. Mit diesem besprach ich kurz die Lage über den Zt. Z. S/30.

Besuch von Herrn WRe. und AR bei Dr. Stiel. Leider ergebnislos, da Dr. Stiel nicht anwesend.

*Zdroje informací získány v SOA v Litoměřicích
a ze stránek www.lathes.co.uk, www.docs-engine.com,
www.wikipedia.org a www.google.cz*

Speciálním a také velmi drahým sortimentem podniku byla měřicí technika a její příslušenství. Používala se hlavně k provádění kalibračních měření strojů a k měření správného chodu hodinkových strojků zapalovačů. Jednalo se o stroboskopické přístroje, elektrická kyvadla pro regulaci chodu strojku, přístroje pro měření kmitočtu setrvačky, mikroskopy a zvětšovací lupy a další prostředky pro zkoušky mechanického namáhání (lámavosti, tvrdosti, pružnosti apod.). Mezi speciální vybavení patřilo také montážní nářadí a lupy pro hodináře a měřidla pro obsluhu obráběcích strojů.

Hlavní dodavatelé:

- Gebrüder Thiell GmbH, Ruhla
- Zeiss Ikon, Drážďany
- Bauer & Schaurte, Neuss
- Feinprüf GmbH, Göttingen

Zdroje informací získány v SOA v Litoměřicích a ze stránek www.lathes.co.uk, www.docs-engine.com, www.wikipedia.org a www.google.cz

Pro potřebu rozběhnutí výroby byli do podniku povoláni školitelé z již zavedených podniků Gebrüder Thiell GmbH z Ruhly a Zeiss Ikon z Drážďan. Školení obsluh prováděli také specialisté od dodavatelů a z firem Seidel & Naumann a Clemens Müller z Drážďan.

Od pamětníků jsem získal informace o příchodu školících specialistů ze Švýcarska, kteří se zabývali hodinářskou výrobou. Jejich úkolem bylo realizovat po válce přechod z muniční výroby na výrobu hodinářskou.

Materiální zabezpečení a polotovary pro výrobu zajišťovaly hlavně firmy Jakubec & Co., Bauer & Schaurte a R. Stock & Co. Centrální sklad materiálu byl umístěn v objektu bývalé sokolovny v Boru.

Celková hodnota veškerého strojního a materiálního vybavení a náklady na různá školení činily přibližně 796 000 ŘM.

Finance

V závěru 2. části bych se stručně zmínil o financování válečné výroby Rachmannů. Nebýt smrti Wilhema Rachmanna v roce 1943 bylo by obtížně dohledatelné. V archivu se dochoval notářský zápis pozůstalosti, rozvaha a bilanční listy společnosti, odhalující stav bankovních kont Rachmannů.

Haide, 18. 8. 1943		AR/MS	
Vermögensaufstellung zum 12. 4. 1943			
des Herrn Wilh. Rachmann sen.			
<u>Bargeld - Spargbücher - Privatguthaben - Forderungen</u>			
1) Bargeld	RM	355,--	
2) Zahlung durch Brüder Rachmann - Haide für Abvkf. Falkenau-Kittlitz Nr. 59	RM	1.000,--	RM 1.355,--
3) Spargbücher : Sparkassa - Haide Nr 12091		38.454,38	
Sparbuch KdD-Haide 185009		9.014,79	
" Creditanst.-Bankverein		12.708,--	
" Dresdner Bk.-Rehbg. 88277		9.551,04	
" " " 88278		16.199,36	
" " " 88279		6.537,14	
" " " 88151		45.954,54	
Laufende Rechnung Deutsche Bk. Rumburg 1748		73.108,--	
Postscheck Berlin 56390		5.096,86	
Deutsche Bank, Berlin		100.023,60	
Dresdner Bank Dresden 7673		2.013,--	
Dresdner Bank Dresden Umschuldung		104,10	
Schweizerische Creditanst. Zürich			
Franken 13.739,-- abgerechnet mit		7.911,--	
5) Anteilscheine KdD		5.000,--	
6) Guthaben Alfred Feiks Dresden		3.366,63	RM 335.042,44
			RM 336.397,44
			=====

Majitelé disponovali několika účty zřízenými u bankovních ústavů především v Německu, u jejich poboček na území Sudet a také ve Švýcarsku. Z poválečných dokumentů jsem zjistil, že Rachmannové vlastnili také akcie u švýcarské banky Creditanstalt v Curychu.

Pro účel financování zbrojní výroby bylo zřízeno zvláštní konto s názvem „Marine“ u Deutsche Bank, Filiale Rumburk. **Veškeré náklady na rozběhnutí výroby, včetně vybudovaného zajateckého tábora, činily bezmála 1 300 000 ŘM.**

<u>Verbindlichkeiten gegenüber Banken</u>	<u>RM 2.887.484,03</u>
und zwar:	
1) Deutsche Industriebank, Berlin	RM 1.500.000,--
2) Deutsche Bank, Filiale Rumburg	" 1.065,678,--
3) Dresdner Bank, Filiale Reichenberg	" 237.011,--
4) Sparkasse der Stadt Haida, Haida	" 83.150,--
5) Deutsche Verkehrs-Kredit-Bank A.G. Zweigniederlassung Dresden	" 1.645,03
	<u>RM 2.887.484,03</u>
	=====

Výše uvedená kopie dokumentu zahrnuje všechny úvěry poskytnuté Rachmannům. V bodech 1 a 2 jsou zahrnuty náklady na válečnou/muniční výrobu – pracoviště Werk I, Werk II a Werk III.

Zdroje informací získány v SOA v Litoměřicích